

Új nyelvhasználat felé?

Magyar nyelvészek, anyanyelvünket féltő honfitársaink időnkint fölvetik hogy az Európai Unió és a nemzetközi szervezetek általában, az ezekben fellelhető tendenciák fenyegetést jelent(het)nek nyelvünkre. Rögtön tegyük hozzá, a fenyegetést nem jogi értelemben látjuk, mert az többé-kevésbé mindenki előtt világos, hogy nyelvünk használatában is teljes jogú tagja vagyunk az Európai Uniónak: képviselőink javaslatot tehetnek, felszólalhatnak magyar nyelven, a hivatalos tanácskozásokon tolmácsolást igényelhetnek, a dokumentumokat magyar nyelven is kérhetik stb. A veszélyt tehát nem efelől vetjük föl, hanem másban érzékeljük.

Az angol nyelv (mellette kisebb mértékben a francia, a német) bizonyos területeken kezd általános méreteket ölteni a nyelvhasználatban, nemcsak a nemzetközi szervezetekben, az Unióban, hanem sokkal szélesebb körben. Ez önmagában még nem baj. A probléma ott kezdődik, ha ezek az idegen nyelvek az anyanyelvet – tehát itthon a magyart – kezdik kiszorítani a tudományos, a szakmai területekről, a tanácskozásokból, a felsőoktatásban a tudományos képzésből. Ezekre a veszélyekre hívta föl a figyelmet Kiss Jenő a *Magyar Tudomány*ban írt cikkében: „Mikor tudja megőrizni egy közösség anyanyelvét versenyképes nyelvként a gyorsan globalizálódó világban? Ha saját belső piacán megtartja, biztosítja teljes körű használatát azzal, hogy tagjai a társadalmi élet minden szintjén és színterén használják” (2009: 69). Majd később így folytatja: „Ha a kutatók tudományuk művelésében nem a két- vagy többnyelvű, hanem az angol egynyelvű modellt követik, követnék, akkor a felsőoktatás sem lehetne egy idő után más, mint angol egynyelvű. Ha a felsőoktatás teljesen angol egynyelvűvé válna, akkor megnehezedne, s egyre súlyosabb akadályokba ütközne az anyanyelvi tudományművelés, és kérdésessé válna az anyanyelv versenyképességének megmaradása” (i. m. 73).

Nem jó dolog, nem helyeselhető, ha a doktori fokozat dolgozatait angol nyelven írják és védik; kifacsart eljárásnak kell tartanunk, ha egyes szakemberek, tudósok arról szólnak, hogy szakmai értekezéseiket először idegen (angol) nyelven fogalmazzák meg, majd azt fordítják magyarra. Itt már a gondoknak egy új területe és mértéke jelentkezik: nélkülözhető idegen szavak és szerkezetek átvétele, illetve idegen nyelvi szerkezetek utánzása, másolása, tehát a saját magyar nyelvi gondolkodásmód átalakulása és ezzel a kölcsönös megértés megnehezítése.

Olvasok egy kétkötetes művet: Intézményi menedzsment a felsőoktatásban (Műegyetemi Kiadó, 2009). Ez a felsőoktatásban dolgozó szakemberek részére 2008-ban szervezett tanfolyam előadásait tartalmazza. Az előszó szerint „a program célja az volt, hogy a hazai felsőoktatási intézmények vezetőinek (leendő vezetőinek) módot adjon ismereteik szisztematikus fejlesztésére, a korszerű nemzetközi és hazai szakirodalom friss ismereteivel való találkozásra. Kiemelt szempont volt a hazai szakirodalom, a gyakorlati vonatkozások, az életszerű, közvetlenül is használható tudás átadása”.

Hogyan valósult meg ez a törekvés a kölcsönös megértés (a kommunikáció) érdekeire nézve? Nézzük először a szóhasználat területén. A felsőoktatás-pedagógia, a számítógépes nyelvhasználat közismert, elfogadott szavai ellen nem lehet kifogásunk, akár magyar, akár idegen szavakról és szerkezetekről van szó. Ilyenek: *menedzsment*, *mátrix*, *input*, *output* (bár ez utóbbiak lehetnének *bemenet*, *kimenet* is). De az már erősen megkérdőjelezhető, kellenek-e a következő idegen szavak: *projekt* (terv), *integráció* (egyesítés, egységésítés), *hardver* (gép), *szoftver* (program), *prioritás* (el-

sőbbség), *kompetencia* (illetékeség), *e-learning* (távoktatás, levelezőképzés), *top-down* (felülről vezérelt), *kontrolling* (ellenőrzés), *diverzifikáció* (sokféleség, elkülönítés, elkülönülés), *indikátor* (jelző, jelölő), *fragmentálttság* (töredezettség), *interfész* (kapcsolóelem, határfelület), *portfólió* (befektetés, ?), *for profit* (?). Egy-egy esetben elképzelhető – körülírással együtt – az idegen szó is, amíg a magyar megnevezés kialakul, megszilárdul.

Súlyát tekintve nagyobb gondot jelent bizonyos szerkezetek, mondatformák használata. Mint látni fogjuk, ezek nem mai jelenségek a magyar nyelvhasználatban, de az idegen nyelvi hatás fölerősíti, itt-ott még kanonizálja is (elfogadottá teszi) őket.

Ízelítőül és elgondolkodtatás céljából nézzünk egy kissé hosszabb idézetet:

„A hallgatói státuszt [sic!] a hallgatói jogviszony igazolja, ami önmagában leginkább a hivatali felfogáshoz áll közel, mert a hallgatói jogviszonyt jogszabályok definiálják, valóban leginkább ügyfélnek (bizonyos szolgáltatásokra jogosultnak, illetve bizonyos szabályok betartására kötelezettnek) tekintve a hallgatót. A hallgatói jogviszonyt viszonylag kevés központi szabály (jogszabály) írja körül, ami miatt számos intézményi belső szabályozás szükséges. Ez az eljárás ugyanakkor az önkormányzati modellhez áll közelebb. Ebben az esetben a hallgatói jogviszony részleteit rendre olyan belső szabályok (tanulmányi és vizsgarend, térítések és juttatások stb.) világítják meg, melyekben a jogszabályok szokásosan az ügyfelekkel közös együttműködési kötelezettséget határoznak meg. Ez utóbbi viszont tipikusan az önkormányzatiság gyakorlata. A hallgatói jogviszonyt meghatározó jellemzők az önkormányzati és a hivatali kultúra kölcsönhatásából alakultak ki, ezért abban a pillanatban, amikor a tandíjas (költségtérítéses) képzések megjelentek, az eltérő kultúra konfliktusokat okozott. Pontosan ez történt mintegy tíz éve Magyarországon a felsőfokú képzésben: a költségtérítéses hallgatók körében kötelezővé tették az intézmények és a hallgatók közötti szerződéskötést. A felsőoktatási intézmények nem követték a költségsemlegesség elvét, ezért a kormányzat szerződéses kapcsolattá transzformálta vissza a »bizalomelmélet kudarcának« tartható helyzetben a hallgatói jogviszonyt. Megjegyezve egyúttal, hogy – magában a következetes végrehajtáshoz kellő erő nem érezve – a két rendszert párhuzamosan futtatja: a költségtérítéses hallgatók szerződést is köthetnek, és a hallgatói jogviszony jogszabály, illetve intézmény által megszabott elemei is érvényesek rájuk. E tekintetben azt állapíthatjuk meg, hogy a hallgatói státuszhoz kapcsolódó minőségügyi kérdésekben nagyon erős »a tanítvány«, valamint az »ügyfél« státusz hatása, a »fogyasztói« viszont gyenge. A *felsőoktatási intézményeknek meglehetősen tág határok között van joguk a »tanítvány« státuszának szabályozására, ugyanakkor az állam is igen tevékeny ebben.* A hagyományok, az ellentétes érdekek és a szolgáltatás bonyolultsága miatt a szerződéses kapcsolatokon alapuló fogyasztói magatartás nem jellemző” (152–3).

Mit tartalmaz ez a bekezdés? – Hagyományosan szabályok határozzák meg a hallgatók jogállását, amelyeket az intézmények és az ezeket felügyelő hatóságok (minisztériumok) szabtak meg, együttműködési kötelezettséget megállapítva. A tandíjas (költségtérítéses) képzés bevezetésével óhatatlanul megjelentek a szerződéskötés, a „fogyasztói” viszony elemei, ezek azonban máig sem dominálnak (nem jellemzők). – Lehet ezt a szöveget némiképp még bővíteni, de úgy vélem, a jelenlegi formát mindenképpen bőnek, túlméretezettnek tarthatjuk. Miben áll ez a bőség? Egyrészt sok a tartalmi redundancia, másrészt ennek következményeként bőven vannak a szövegben szakszavak, ismétlések, viszonylag terjedelmes és bonyolult mondatok, közbevetések, zárójeltek, gondolatjeles részek.

A túlzó szakmaiságra törekvés mondat- és szövegszerkesztési következményei – mint már az iménti példában is láttuk – a terjedelmes mondatok, a különféle (zárójeltes, gondolatjeles) bővítések, és ilyen sajátosság a szimultán (alárendelő, nagy szintmélységű) szerkesztés, továbbá a nominális (névszós) formák. Szó sincs róla, hogy nem részletezhetjük, pontosíthatjuk gondolatainkat, de az nem szerencsés, ha minden részletet egy mondatba akarunk tömöríteni.

Terjedelmesnek tekinthetünk egy mondatot, ha részeinek száma meghaladja a 20–25–30 egységet. Ennek a bő terjedelemnek a következménye (különösen szakszavakkal, idegen szavakkal megtűzdelte szakmai szövegben), hogy figyelmünk, tudatunk nem képes átfogni az egész mondatot, mert mire a végére érünk, elfelejtjük az elejét, nem tudjuk, hova kell visszakapcsolnunk; újra el kell olvasnunk az egész mondatot. Növeli a megértés nehézségeit, ha a mondatot még gondolatjeles, zárójeles részekkel is kiegészítjük. Lássunk egy példát.

„A szolgáltatásorientált architektúra (SOA) olyan új alkalmazás integrációs módszertan, melyben az integráció a különálló alkalmazások közötti, intézményi szolgáltatás-könyvtárra épülő szabványos adatcsere útján képzelhető el, szemben a régebbi integrációs technikákkal, az alkalmazásokba finoman beépített adati interfészekkel. Az egyes alkalmazások szolgáltatásai az úgynevezett intézményi közép rétegben (middle-ware) kapcsolódnak egymáshoz. Az integráció alapja egy szolgáltatási mátrix, amelyben az egyes intézményi alkalmazások különböző moduljainak és folyamatainak a szolgáltatásait gyűjtjük” (264).

Jobb megoldás ebben az esetben, ha a hosszú mondatokat több részre tagoljuk, a terjedelmes közbevetéseket új mondatokba formáljuk, a szakmai hivatkozásokat irodalomjegyzékkel oldjuk meg, a felesleges idegen szavakat elhagyjuk, a szükségeseket körülírással pótoljuk, vagy (ha egyáltalán szükség van vagy lesz rájuk) a körülírás végén zárójelben megadjuk.

Megfigyelhetjük az iménti idézetben (de persze igen sok helyen másutt is), milyen gyakoriak a **névszós (nominális) megoldások**.

Határozottan le kell szögeznünk, hogy maga a nominális fogalmazás nem hiba, sok esetben sem kerülhető. Mégis, általában, fel szeretném hívni a figyelmet, hogy nemegyszer benne van az elvontság veszélye, és így nehezíti a megértést. Nyelvünk adott esetben előnyben részesíti az igés megoldást, mert az igei állítmány közvetlen és szoros kapcsolatot tud teremteni az alánnyal, a tárggyal, sokszor egy-egy határozóval; a névszói állítmány mindezekben az esetekben csak korlátozott lehetőségeket tartalmaz.

Nehezíti a mondat megértését a **szimultán szerkezet**, azaz a többszörös alárendelés, alárendelő lánc egy mondaton, egy tagmondaton belül. Például könyvünkben az egykori főiskolai felvételekről szólva:

„Jóllehet az SZMSZ nem engedi meg, hogy a közvetlen munkahelyi vezető felettese módosítsa az értékelési pontszámot, az SZMSZ-ben leírt értékelési szabályok, így különösen a pontszámok alkalmazására vonatkozó szabályok nyilvánvaló figyelmen kívül hagyásának észlelése esetén az ezt elkövető vezető vagy új értékelésre utasítható, vagy a szabály megsértése az ő értékelésében szankcionálható” (183).

Célszerű, itt egyenesen kívánatos a szerkezet felbontása: ...módosítsa az értékelési pontszámot, mégis, ha észlelik, hogy figyelmen kívül hagyták az SZMSZ-ben leírt értékelési szabályokat, így különösen a pontszámok alkalmazására vonatkozó szabályokat, a vétséget elkövető vezetőt vagy új értékelésre lehet utasítani, vagy a szabályok megsértését büntetni lehet.

A szimultán szerkezet megértését az akadályozza tehát, hogy a tartalmilag összetartozó részek (a példában: a *felettes módosítsa az értékelési pontszámot – mégis, ha észlelik*) távol kerültek egymástól, és a nekik alárendelt mondatrészek megelőzik őket. – Szabványok fordítóival beszélgetve találkoztam azzal a véleménnyel, hogy az eredeti szövegben szereplő angol mondatokat a könnyebb megértés érdekében sem szabad több mondatra bontani. Kiderült azután, hogy ilyen utasítás, állásfoglalás nem született; a megbeszélés résztvevői el sem tudták volna képzelni a fordítást egy efféle utasítás elfogadásával.

Az imént tárgyalt jelenségek példatárát egy kissé kiszélesítve bemutatok egy példát egy műszaki fejtegetésből, annak szemléltetésére, milyen széles körű a tárgyalt jelenségek előfordulása. A szöveg szinte állatorvosi ló: van benn minden, ami nehezítheti a megértést: szimultán és nominális szerkezet, szakmai és idegen szavak, 41 szóból álló terjedelmes mondat.

„A magyar térinformatikai fejlődést az EU nemcsak a forrásbevonással gyorsítja fel, hanem a kontinens méreteiben zajló igazgatásreengineeringben való részvétellel is. E folyamatok egyik kritikus kérdése a nagy információs rendszerek minősége lehet. A jelenlegi és már látható EU-struktúrákban a térbeli adatok jelentősége növekszik, a minőségi adatok rendelkezésre állása és felhasználása a versenyképesség meghatározó tényezőjévé válik. Meghatározó az ezredforduló körüli közigazgatás számára a makro- és mezoszintű gazdasági és foglalkoztatottsági mutatókat illetően a regionális kiegyenlítési tevékenység, a csökkenő dotációt hatékonyabb ellenőrzéssel felszívó mezőgazdaság, a forráselosztást EU-projekt szinten monitorozó elosztásrendszerek és az ezekhez kényszerűségekből is csatlakozó nemzeti rendszerek, továbbá mindezek hálózati, szükség szerint on-line működtetett információs rendszeri támogatása.”

Hol van az efféle fogalmazás, fejtegetés azoktól a lehetőségektől, amelyekkel élve követhetővé, netán élvezhetővé válik a szöveg? A stílári eszközök, metaforák és alakzatok azok a tényezők, amelyekkel élve jobban elérhetjük a célunkat, a szakmai fejtegetések, közlések megértését. Ehhez nem minden szakembernek, tudósnak van adottsága, de törekednie kell rá, szinte kötelessége.

Nehéz és időigényes, de izgalmas és elvégezhető feladat, hogy a fentiekben vázolt mondat szerkezeti jelenségeket egybevevünk a nemzetközi szervezetekben született szövegekkel, azok megfelelő sajátosságaival. Vannak ilyen párhuzamok, megfelelések, és ezek igazolni látszanak a cikkem elején fölvetett hatást, hogy tudniillik a nemzetközi dokumentumok olvasása, ezek nyelvének követése, szövegszerkezetének spontán vagy tudatos utánzása fenyegetheti nyelvünk sajátosságainak fenntartását és nem utolsósorban a kölcsönös megértést. (Az idegen nyelvi példázatokot elhagytam.)

Nem foglalkoztam a nyelvhasználat hangzós sajátosságaival (tempó, mondat- és beszéddallam stb.). Ezekben is megfigyelhetők olyan jelenségek, amelyekben idegen nyelvi hatást is feltételezhetünk, de ezekre egy másik alkalommal lehetne majd visszatérni.

A vázolt írásos jelenségekkel nem volt szándékom elkeseredést kelteni, inkább csak elgondolkodtatni, figyelmeztetni, mert bőven találkozhatunk kedvező tapasztalatokkal. Csak egy példát idézek, Berend T. Iván közgazdász akadémikustól. Berend húsz éve, 1990 óta él Kaliforniában, és tanít az ottani egyetemen. 2010. augusztus 20-án interjút adott a Népszabadságban, ebből vettem a következő szöveget. Vehettem volna jóval többet is. Nem találkoztam benne sem terjedelmes, sem nominális vagy szimultán mondattal, idegen szóval is csak alig.

„Négy évtized kynesi közgazdasági teóriája a szabályozott piacgazdaság gyakorlatával együtt letűnt, és átadta helyét az önszabályozó piacgazdaságnak a hetvenes évek végétől. Mint Soros György fogalmazta, ez a váltás a pénzügyi tőkét ültette a vezetőülésbe. Polányi Károly hat évtizeddel ezelőtt megfogalmazott gondolatrendszerét idézve, az önszabályozó piac alárendeli a társadalmat a gazdaságnak. A neoliberális elmélet támogatást intézett minden állami szabályozás ellen, beleértve a jóléti állam újraelosztó rendszereit. Ennek jegyében számolták fel néhány évvel ezelőtt a nyugati prosperitás negyedszázadában meghatározó szerepet játszó állami szektorokat, és követeltek meg, a fokozatosságot elutasítva, az azonali privatizációt az átalakuló országokban.”

SZAKIRODALOM

Bencédy József: *Sajtónyelv*. (MÚOSZ, Bálint György, Újságíró Iskola, Budapest, 1995).

Kiss Jenő 2009. *A tudományos szavak, az anyanyelv és az értelmiségi elit*. Magyar Tudomány 1: 67–74.

Bencédy József
ny. főiskolai tanár